

Terrorisme en politiek gewelddadig activisme in Nederland

EDWIN BAKKER*

Inleiding

Sinds de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001 is ook in Nederland terrorisme uitgegroeid tot een van de belangrijkste onderwerpen op de veiligheidsagenda. De bezorgdheid en de publieke belangstelling werden behalve door '9/11' gevoed door aanslagen in Madrid en Londen. Daarnaast droegen de vele bloedige terroristische activiteiten in de moslimwereld en arrestaties van vermeende jihadistische terroristen in Europa bij aan het beeld dat terroristen wereldwijd een grote bedreiging vormen voor de veiligheid, ook in Nederland. In eigen land vormde de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 het belangrijkste terroristische incident van de afgelopen jaren. De commotie hierover was bijzonder groot. De angst voor terrorisme nam door deze jihadistische aanslag en de daaropvolgende arrestaties van vermeende terroristen van eigen bodem drastisch toe. In 2005 was Nederland van alle Europese landen zelfs het meest bevreesd voor terrorisme.¹

Vijfentwintig jaar geleden was het beeld van terrorisme en politiek gewelddadig activisme in Nederland anders. Het aantal incidenten en aanslagen was midden jaren tachtig groter. Ook waren de angst en zorgen over terrorisme destijds groter dan nu. Toch bestaat op dit moment het beeld dat terrorisme destijds wat minder 'eng' was.² De vraag is of dat ook zo was.

In het kader van een kwart eeuw *Jaarboek Vrede & Veiligheid* wordt in dit hoofdstuk een vergelijking gemaakt tussen het huidige beeld van terrorisme en politiek gewelddadig activisme in Nederland en dat van midden jaren tachtig. Voor beide verschijnselen worden de definities van de voormalige Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) gehanteerd. Terrorisme is volgens deze dienst "het plegen van of dreigen met op mensenlevens gericht geweld, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen of politieke besluitvorming te beïnvloeden".³ De definitie van politiek gewelddadig activisme luidt "het voeren van politieke actie

* Dr. E. Bakker is hoofd van het Clingendael Security and Conflict Programme van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael', te Den Haag.

met gewelddadige middelen, zoals het aanrichten van materiële schade, relschoppen en intimidatie van personen.”⁴ Gebruikmakend van deze afbakeningen wordt gekeken naar de ‘feiten’ – de als terroristisch en politiek gewelddadig activisme betitelde incidenten in beide perioden –, en naar de reacties en angst onder publiek en politiek. In de afsluitende paragraaf volgt een verklaring voor de meest opvallende overeenkomsten en verschillen tussen toen en nu.

Voor de feiten in de jaren tachtig worden de data gebruikt van de Global Terrorism Database van de University of Maryland en het overzichtswerk van dertig jaar terrorisme in Nederland van Siem Eikelenboom: *Niet bang om te sterven: Dertig jaar terrorisme in Nederland*. Laatstgenoemde publicatie is samen met onder meer het *Terrorism Situation and Trend Report* van Europol en publicaties van de Nationaal Coördinator Terreurbestrijding (NCTb) ook een belangrijke bron voor het overzicht van terroristische incidenten van de afgelopen jaren. Voor het bepalen van de reacties op en angst voor terrorisme is gebruik gemaakt van gegevens van, onder meer, de Eurobarometer en opinieonderzoek in opdracht van de Rijksvoorlichtingsdienst en de NCTb.

Feiten

Midden jaren tachtig

Dat extremisme en terrorisme ook in de jaren tachtig speelde werd meer dan twee decennia later nog eens duidelijk met de affaire rond het GroenLinks-Kamerlid Wijnand Duijvendak. In augustus 2008 raakte hij in opspraak door de aankondiging van zijn boek *Klimaatactivist in de politiek*. Hierin bekende Duijvendak in 1985 betrokken te zijn geweest bij een inbraak in het Ministerie van Economische Zaken, waarbij plannen voor nieuwe kerncentrales werden gevonden en vervolgens gepubliceerd.⁵ In een interview met het weekblad *Elsevier* legitimeerde het Kamerlid dergelijke acties.⁶ De fractievoorzitter van GroenLinks, Femke Halsema, sprak van een “politieke fout”. Nadat bekend werd dat Duijvendak als redacteur van een tijdschrift medeverantwoordelijk was geweest voor het aanzetten tot het terroriseren van het gezin van de voormalige directeur-generaal van het Ministerie van Economische Zaken, besloot het Kamerlid af te treden.⁷ Na deze onthullingen staken nieuwe beschuldigingen over Duijvendaks betrokkenheid bij de gewelddadige groepering Revolutionaire Anti-Racistische Actie (RARA) de kop op.

RARA pleegde vanaf het midden van de jaren tachtig in Nederland verschillende (bom)aanslagen waarbij veel materiële schade werd veroorzaakt. De eerste aanslag die door RARA werd opgeëist, was een bomaanslag in 1984 bij het Van Heutsz-monument in Amsterdam – overigens

ook geclaimd door een groep met de naam Koetoh Reh (de naam van een dorp dat in 1904 door een Nederlandse strafexpeditie werd uitgemeord). Vanaf 1985 pleegde RARA aanslagen op bedrijven met vestigingen of investeringen in Zuid-Afrika onder het apartheidsregime. Doelwitten van brandstichtingen waren Makrovestigingen in Duivendrecht en Nuth, de Koninklijke Emballage Industrie Van Leer in Amstelveen, tankstations en een opslagplaats van Shell en het dochterbedrijf Boot Olie BV.⁸ De aanslagen op de Makrovestigingen waren succesvol in de zin dat de eigenaar, de Steenkolen Handelsvereniging (SHV), besloot zich terug te trekken uit Zuid-Afrika.

Na deze eerste golf van gewelddadige acties volgde begin jaren negentig nog een tweede, waarbij in naam van RARA aanslagen werden gepleegd op ministeries, kazernes en het woonhuis van de toenmalig staatssecretaris van Justitie Aad Kosto. Deze acties waren onder meer gericht tegen het – in hun ogen onmenselijke – Nederlandse asielbeleid. Helemaal zeker is de verantwoordelijkheid van RARA bij de aanslag op het huis van Kosto echter niet. De verantwoordelijken zijn nooit gearresteerd en er is tot op de dag van vandaag onzekerheid over wie er achter RARA heeft gezeten.⁹

Voor de beschuldigingen aan het adres van Duijvendak lijkt er tegen deze achtergrond op zijn minst geen hard bewijs te bestaan. Zelf heeft het voormalig Tweede Kamerlid enige betrokkenheid altijd ontkend.¹⁰ Wel deed de politie midden jaren tachtig een keer een inval in de toenmalige woongroep van Duijvendak, op zoek naar RARA-betrokkenen. Ze zochten volgens Duijvendak niet naar hem, maar naar een huisgenoot die daarna korte tijd heeft vastgezet.¹¹

Naast RARA werden midden jaren tachtig nog een dozijn andere gewelddadige acties uitgevoerd door verschillende linkse groeperingen. Veel van deze groepjes kwamen voort uit de kraakbeweging, vooral die in Amsterdam. Er ontstond begin jaren tachtig een ‘beweging’: een conglomeraat van activistische groepjes en individuen die zichzelf zagen als ‘tegenbeweging’ tegen de maatschappelijke orde. Een deel van hen was bereid tot gewelddadige acties waarbij de ‘strijd’ voor goedkope huisvesting zich verbreedde tot een strijd tegen ‘imperialisme’ of ‘fascisme’.¹²

Vrijwel elk jaar vonden verscheidene illegale acties plaats door linkse groeperingen, waaronder krakers, antimilitaristen en antiapartheidsactivisten.¹³ Volgens een schatting van de politie vonden in 1983 en 1984 gemiddeld zestig acties per jaar plaats.¹⁴ Onder deze acties waren ook bom-aanslagen. Hierbij werden vooral brandbommen gebruikt. In bijna alle gevallen ging het om het aanrichten van zaakschade, om zo aandacht te krijgen voor een bepaald politiek vraagstuk of om de overheid of het bedrijfsleven te dwingen tot het veranderen van hun beleid of betrokken-

heid bij bepaalde projecten. Zo werd in 1983 in het Lauwersmeergebied – waar een groot militair oefenterrein zou komen – sabotage gepleegd en een bom geplaatst bij een gemaal. Ook de Nijmeegse Vierdaagse was doelwit van antimilitaristen. In 1984 werd een explosief aangetroffen onder een lege tribune. In Amsterdam waren er in 1982 en 1983 aanslagen door het Nederlandse Militant Autonomen Front (MAF) op de kantoren van de PvdA en de Gemeentelijke Dienst Herhuisvesting, en op het Franse consulaat in Amsterdam. De acties waren gericht tegen het bouw- en woningbeleid van de gemeente, respectievelijk de Franse rol in de wapenwedloop. In 1985 pleegden de Autonome Cellen Nederland een (mislukte) aanslag op de dienstwoning van de Amsterdamse burgermeester en had de groep Pyromanen tegen Apartheid het gemunt op het huis van een oliehandelaar in het Gelderse Berg en Dal. Het jaar daarop lieten verschillende groepjes van zich horen met gewelddadige acties. Het Rood Revolutionair Front pleegde een bomaanslag op het kantoor van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond. Een groep ‘antifascisten’ stak een hotel in Kedichem in brand, waar een bijeenkomst van de Centrum Partij (CP) werd gehouden. Hierbij raakte de vrouw van CP-leider Hans Janmaat zwaar gewond.¹⁵ In Gouda bracht het Commando Tupac Amaru (genoemd naar de gelijknamige linkse terroristische organisatie in Peru) schade toe aan het kantoor van de Hollandse Beton Groep als protest tegen Amerikaanse kruisraketten op vliegbasis Woensdrecht. Tevens was er in 1986 een mislukte bomaanslag op het Paleis op de Dam, geclaimd door Commando’s Lubbers Halfstok. En in november van datzelfde jaar pleegde Het Rood Revolutionair Front een bomaanslag bij het kantoor van American Express in Rotterdam.

Bovengenoemde gewelddadige acties waren het product van en droegen bij tot de polarisatie en radicalisering die zich in het midden van de jaren tachtig op verschillende actiefrenten manifesteerden. Eén front bevond zich tussen extreem links en extreem rechts. De actie tegen de bijeenkomst van de Centrum Partij was hiervan de meest gewelddadige. Maar ook radicale groeperingen aan de rechterzijde lieten zich niet onbetuigd. Zij zaten in 1983 vermoedelijk achter een aanslag met een brandbom op het Tilburgse partijkantoor van de Pacifistische Socialistische Partij (PSP).¹⁶ Daarnaast was er een aantal gewelddadige incidenten tegen allochtonen, waaronder brandstichting in het huis van een Marokkaans gezin.¹⁷ Ook kwam het tot wederzijdse bedreigingen en openlijk geweld tussen extreem links en rechts, bijvoorbeeld na de moord in 1983 op een jonge Antilliaan door een 16-jarig lid van de Viking Jeugd.¹⁸

Naast de gewelddadigheden door groeperingen van eigen bodem werd Nederland midden jaren tachtig geconfronteerd met aanslagen door diverse buitenlandse organisaties. Het betrof hier onder meer acties van

met Turkije verbonden organisaties, waaronder de beweging Revolutio-
nair Links (Dev Sol), de eveneens linkse Revolutionaire Volkspartij-Front
(DHKP-C), de Pan-Turkish Organization en het anti-Turkse Armeense Ro-
de Leger. Deze groeperingen waren verantwoordelijk voor aanslagen op
diplomatieke doelen (DKHP-C en het Armeense Rode Leger) en het ver-
sturen van een bombrief aan het nationale Bulgaarse reisbureau (Pan-
Turkish Organization).¹⁹ Ook Koerdische groeperingen waren midden
jaren tachtig actief. Zo waren er in 1987 enkele gewelddadige acties tegen
Turkse doelen in Deventer. In dezelfde periode was er tevens een aan-
slag op het kantoor van El Al in Amsterdam, die werd geclaimd door de
Al-Fatah Revolutionaire Raad van de beruchte terroristenleider Abu Ni-
dal. Ook de Baskische Euskadi Ta Askatasuna (ETA) en de Noord-Ierse
Irish Republican Army (IRA) waren in Nederland actief. Beide organisa-
ties gebruikten Nederland als onderduikadres. Na het midden van de ja-
ren tachtig kwamen ze overigens ook tot gewelddadige acties. De ETA
pleegde in 1989 verscheidene bomaanslagen op Spaanse diplomatieke
doelen. Hoewel de materiële schade aanzienlijk was, vielen hierbij geen
doden of gewonden. De terroristische acties van de IRA waren echter wel
bloedig. Zo pleegde het Ierse Republikeinse Leger in 1988 in Limburg
twee aanslagen op Britse militairen, waarbij drie doden en vier gewon-
den te betreuren waren. De aanslag werd wel geclaimd, maar er werd
geen antwoord gegeven op de vraag waarom de aanslag in Nederland
plaatsvond.²⁰

Einde eerste decennium van de 21ste eeuw

Wanneer enkel naar het aantal feiten wordt gekeken was het in de afge-
lopen paar jaar op het gebied van terrorisme en gewelddadig politiek ac-
tivismen betrekkelijk rustig in Nederland. Het aantal incidenten dat vanaf
2007 als terroristische aanslag kan worden betiteld was nul: geen (brand-
bom)aanslagen met gewonden of grote zaakschade. De huidige situatie
is daarmee anders dan in de jaren daarvoor, waarin sprake was van di-
verse ernstige terroristische incidenten. Denk aan de moord op Theo van
Gogh en de daarop volgende gewelddadigheden tegen islamitische in-
stellingen,²¹ de arrestatie van leden van de zogeheten Hofstadgroep in
Den Haag waarbij drie leden van het arrestatieteam gewond raakten, en
verschillende bedreigingen aan het adres van politici en opiniemakers,
waaronder de Kamerleden Geert Wilders en Ayaan Hirsi Ali.

Dit wil echter niet zeggen dat Nederland vrij is van de dreiging van ter-
rorisme en politiek gewelddadig activisme. De dreiging van terrorisme is
volgens de NCTb vergeleken met 2007 zelfs toegenomen. In het meest re-
cente Dreigingsbeeld Terrorismebestrijding Nederland (DTN) van de
NCTb wordt de dreiging als volgt beschreven:

Nederland en zijn belangen in het buitenland worden door internationaal opererende jihadistische netwerken nog steeds gezien als een van hun voorkeursdoelwitten. De film *Fitna*, die door jihadisten wordt gezien als een belediging en provocatie, blijft daarvoor de belangrijkste legitimatie. Ontwikkelingen in de afgelopen periode illustreren in dat kader dat jihadisten internationaal meer dan ten tijde van DTN-14 in propaganda de nadruk leggen op het treffen van westerse doelwitten. Dit mede omdat zij in bredere islamitische kring, alsook onder de eigen geleedingen, veel sympathie hebben verloren met aanslagen op doelen in islamitische landen waarbij veel burgerdoden vielen. Verwacht wordt dat Nederland voorlopig op het netvlies van jihadisten blijft staan. Daarbij richt de aandacht van jihadisten zich nadrukkelijk ook op individuen die door hen verantwoordelijk worden gehouden voor 'belediging' van de islam. Recente (pogingen tot) ontvoeringen in Pakistan van verschillende westerlingen wijzen er op dat daar, naast de al langer geconstateerde dreiging tegen westerse vertegenwoordigingen in Pakistan en Afghanistan, (wederom) ook rekening moet worden gehouden met ontvoeringen van westerse diplomaten. Deze ontwikkelingen houden het dreigingsniveau op substantieel. Dit betekent dat de kans op een aanslag in Nederland of tegen Nederlandse belangen reëel is.²²

De feiten die aan deze analyse ten grondslag liggen zijn, behalve de genoemde film, enkele arrestaties in Nederland en elders in Europa. In 2006 werden in eigen land zes personen gearresteerd die werden verdacht van betrokkenheid bij jihadistisch terrorisme; twintig personen stonden hiervoor terecht, waarvan zes werden vrijgesproken.²³ In 2007 werden vier vermeende jihadistische terroristen opgepakt en stonden acht personen terecht voor jihadistisch terrorisme resulterend in drie veroordelingen en vijfmaal vrijspraak.²⁴

De belangrijkste arrestatie in eigen land was die van een 26-jarige Pakistaan in Breda in maart 2008. De man werd verdacht van het voorbereiden van een aanslag in West Europa. Hij zou volgens het Openbaar Ministerie behoren tot een internationaal terroristisch netwerk. De verdachte zou een centrale rol vervullen in een Europabrede faciliteringscel ten behoeve van de Islamic Movement of Uzbekistan (IMU). Deze organisatie is actief in het Pakistaans/Afghaanse grensgebied en heeft nauwe banden met al-Qaeda.²⁵ Er waren echter geen aanwijzingen dat de Pakistaan betrokken was bij de voorbereiding van aanslagen in Nederland. Het netwerk waar de vermeende terrorist deel van zou uitmaken, heeft eerder wel voorbereidingen getroffen voor een zelfmoordaanslag in Barcelona. De Spanjaarden vermoeden dat de terroristische organisatie ook aanslagen had willen plegen in Frankrijk, Portugal, Duitsland en Groot-Brittannië.²⁶ In Barcelona werden begin 2008 meerdere personen opgepakt op verdenking van terroristische activiteiten. De arrestaties in Nederland en Barcelona waren begin 2008 een van de belangrijkste redenen om het dreigingsniveau te verhogen van 'beperkt' naar 'substantieel'. Daarnaast was er eind 2008 nog een arrestatie in Den Haag van een ver-

meende jihadist die in zeer korte tijd was geradicaliseerd en over twee vuurwapens en een geluidsdemper beschikte. Vooralsnog is het onbekend wat deze persoon met het wapen wilde doen.²⁷

Hoewel het DTN primair is gericht op de dreiging die uitgaat van (internationaal opererende) jihadistische terroristen, wordt het huidige beeld van terrorisme in Nederland niet alleen door hen bepaald. Publicaties en rapportages van de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) en de NCTb wijzen tevens op potentieel gewelddadige activiteiten van links- en rechts-extremisten.

Laatstgenoemden waren in 2007 verantwoordelijk voor – en in een aantal gevallen slachtoffer van – 223 incidenten, waaronder elf brandstichtingen, 57 gevallen van mishandeling, en een geval van doodslag.²⁸ Benadrukt dient te worden dat het aantal incidenten lager is dan voorafgaande jaren en zeker in vergelijking met 2004, het jaar van de moord op Theo van Gogh. Daarnaast werden in 2007 tien rechts-extremisten gearresteerd, onder meer voor verboden wapenbezit, agressie en bedreigingen tegen moslims. Ook werd in datzelfde jaar een links-extremist opgepakt, in verband met activiteiten van de Britse organisatie Stop Huntingdon Animal Cruelty (SHAC).²⁹ Dat gold niet voor de daders van intimidende en gewelddadige acties in het Limburgse Venray in 2007 en 2008, tegen de ontwikkeling van een technologiecentrum voor zogeheten levenswetenschappen, zoals voedingsmiddelentechnologie, biotechnologie en medisch laboratoriumonderzoek waarbij ook dierproeven worden gehouden. De radicale activisten bezorgden een grafkrans bij de verantwoordelijke wethouder, verzonden tientallen dreigemails en bekladden eind 2007 huizen van managers van het betrokken projectmanagementbureau. Een van de leuzen was: ‘Nu was het alleen maar wat verf, binnenkort zijn wij niet meer zo vriendelijk. Tot volgend jaar.’³⁰ Dit gebeurde in naam van het Dierenbevrijdingsfront. De door deze groepering gehanteerde tactiek had succes: de projectontwikkelaar maakte begin 2008 bekend met onmiddellijke ingang uit het project te stappen. Venray is beslist niet het enige voorbeeld van extreme intimidatie door dierenrechtenactivisten. In april 2007 hield de Tweede Kamer al een spoeddebat over de aanpak van deze organisaties en individuen. Aanleiding vormden gewelddadige en intimiderende acties tegen medewerkers van de beursmaatschappij Euronext. De lijst met vergelijkbare incidenten is bijzonder lang. Beter gezegd: het gaat niet om incidenten, maar om campagnes. Bovendien is sprake van een toename van intimidatie en geweld, en van internationale coördinatie en samenwerking. In 2004 kwam de AIVD in een rapport over dierenrechtenactivisme al tot de conclusie dat “[een] kleine kern van radicale dierenrechtenactivisten met tegen mensen gericht geweld gevaarlijk op[schuift] naar de grens van wat be-

schouwd moet worden als terrorisme".³¹ Het gaat onder meer om de groeperingen Respect voor Dieren – volgens het AIVD-jaarverslag 2007 het "symbool van het radicale dierenrechtenactivisme in Nederland" – en de splintergroepering Anti Dierenproeven Coalitie. Beide clubs zouden nauw samenwerken met het Britse SHAC.

Na een nieuwe reeks incidenten, opnieuw tegen Euronext, kondigde minister van Binnenlandse Zaken, Ter Horst, extra maatregelen aan om gewelddadig dierenrechtenactivisme aan te pakken. Aangezien de meest radicale individuen binnen deze kringen erop uit zijn om in ieder geval een deel van de bevolking ernstig vrees aan te jagen en de overheid op onrechtmatige wijze te dwingen tot het verrichten of het zich onthouden van een handeling, kan – met de AIVD-definitie van terrorisme in de hand – worden gesproken van dierenrechtenterrorisme. De overheid is voorzichtig met deze term – zoals onder meer bleek in het debat naar aanleiding van de acties in Venray³² –, maar onder politici en onderzoekers wordt het woord 'terrorisme' niet meer gemeden als het gaat om de harde kern, die volgens het Korps Landelijke Politiediensten uit enkele tientallen personen bestaat.³³

Met de toegenomen aandacht voor dierenrechtenactivisme en internationaal opererende jihadistische organisaties en de relatieve rust aan het *home grown* jihadistisch front is het beeld van terrorisme in Nederland verbreed. De aandacht gaat niet meer vrijwel uitsluitend naar Samir A.'s en Mohammed B.'s en Hofstadgroep-achtige netwerken. Dat wil niet zeggen dat de veiligheidsdreiging er minder op wordt. Integendeel, de voormalig Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding, Tjibbe Joustra, sprak in een interview aan de vooravond van zijn aftreden niet voor niets van een dreigingsniveau "substantieel plus". In de woorden van Joustra: "Eigenlijk is het dreigingsbeeld hoger dan ooit [...] en je zou dat 'substantieel met een plusje' kunnen noemen. Als ik het vergelijk met het substantiële dreigingsniveau van drie jaar geleden, zijn de zaken die er nu aan ten grondslag liggen eigenlijk steviger." De verbreding, en vooral de internationalisering, baart terrorismebestrijders kennelijk grote zorgen. In een brief aan de Tweede Kamer naar aanleiding van het interview van Joustra stelt de minister van Justitie dat in 2008 Nederland steeds duidelijker in beeld is, met name door het uitkomen van de film *Fitna* en de reacties hierop, waardoor Nederland op het netvlies van jihadisten werd gezet. In de laatste DTN van 2008 werd gerapporteerd dat Nederland, naast enkele andere Europese landen, daadwerkelijk door internationale jihadistische netwerken was aangewezen als voorkeursdoelwit. In de eerste DTN van 2009 is dit beeld grotendeels ongewijzigd gebleven, waarbij de informatie over Nederland als voorkeursdoelwit van

jihadistische netwerken uit de Pakistaans-Afghaanse regio wordt bevestigd.³⁴

Reacties en angst

Reacties en angst anno 2008

Ondanks de grote zorgen van de NCTb en andere terrorismebestrijders is de angst voor terrorisme in Nederland in 2008 afgenomen in vergelijking met de jaren daarvoor. Volgens het jaarlijks gehouden onderzoek 'risicobeleving terrorisme' in opdracht van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) en de NCTb is in 2008 het gevoel van veiligheid toegenomen. De kans op een terroristische aanslag wordt steeds minder groot geacht en daarmee vermindert de angst. Op dit moment is nog 13 procent bang voor een terroristische aanslag en 85 procent niet. Het ontbreken van een concrete dreiging en aanslagen in Nederland doen het gevoel van veiligheid steeds verder toenemen; dit jaar voelt 35 procent zich 'overal in Nederland' veilig, vorig jaar was dat 30 procent. Men maakt zich nu meer zorgen over de (gevolgen van) de economische ontwikkelingen. Dat is een punt van zorg voor 56 procent van de Nederlanders tegenover 8 procent die zich nu zorgen maakt over terrorisme.³⁵ Ook wordt een meer genuanceerde opstelling geconstateerd ten aanzien van de herkomst van terrorisme en de gevolgen van radicalisering voor Nederland. Zo denkt de overgrote meerderheid van de ondervraagden (89 procent) dat terroristen niet als zodanig worden geboren en denkt men dat radicalisering niet alleen onder islamitische groeperingen voorkomt. Het aantal burgers dat zich over radicalisering zorgen maakt is gedaald van 21 naar 8 procent. Men heeft daarnaast meer het gevoel dat een terroristische dreiging voornamelijk wordt gevoed vanuit het buitenland. Tevens wordt de mate van radicalisering onder islamitische groeperingen lager ingeschat dan vorig jaar.³⁶ Deze cijfers zijn opvallend te noemen tegen de achtergrond van de hype rond *Fitna* waarin juist het volgens Geert Wilders radicale en gewelddadige karakter van de islam wordt belicht. Geconstateerd kan worden dat de film die kan worden gezien als een waarschuwing voor de islam en de gewelddadige jihad in ieder geval de dalende trend in angst voor jihadistisch terrorisme en radicalisering onder moslims niet heeft gestopt.

De resultaten van het onderzoek risicobeleving terrorisme 2008 door de NCTb en RVD komen enigermate overeen met de uitkomsten van de Eurobarometer 69. Uit deze enquête uit het voorjaar van 2008 blijkt dat 16 procent van de Nederlandse respondenten terrorisme schaart onder de twee belangrijkste problemen waarmee Nederland op dit moment wordt geconfronteerd. Dit percentage is een daling ten opzichte van 2007, toen

23 procent van de Nederlandse respondenten terrorisme noemde als een van de twee belangrijkste problemen waarmee ons land wordt geconfronteerd. Het getal is zelfs een stuk lager dan in het 'piekjaar' wat betreft angst, 2005, toen het maar liefst 40 procent was. Daarmee waren we toen het bangste jongetje van de Europese klas: banger dan de Britten, de Spanjaarden en de Denen, waarvan ongeveer een derde terrorisme als *top issue* noemde.³⁷ Nederlanders zijn nu echter nog steeds koplopers in angst voor terrorisme. Alleen in Spanje wordt terrorisme nog vaker genoemd als een van de twee grootste problemen van het land (31 procent). Net als in 2005 is daar de bezorgdheid en de angst groter. Nederland wordt met 16 procent gevolgd door de Britten en Denen (13 procent). Elders in de Europese Unie is terrorisme een veel minder belangrijk issue. Het staat op de tiende plaats van zorgen op de lijst met gemiddelden, waarop inflatie en werkloosheid bovenaan staan.³⁸

Reacties en angst midden jaren tachtig

De huidige positie van terrorisme op de lijst met de grote problemen van Europa is een stuk lager dan die in 1983. In dat jaar was terrorisme volgens de Eurobarometer na werkloosheid het grootste sociaal-politieke probleem in de destijds tien landen tellende Europese Gemeenschap.³⁹ In Nederland stond terrorisme op de derde plaats, na werkloosheid en het milieu. De belangrijkste verklaring voor het feit dat men destijds in vrijwel alle lidstaten van de Gemeenschap bezorgd was over terrorisme zijn de grote aanslagen van die tijd. De IRA en diverse organisaties uit het Midden-Oosten (van het Armeense Geheim Leger en Abu Nidals Popular Front for the Liberation of Palestine tot Libanese groeperingen en Carlos 'de Jakhals') pleegden destijds met regelmaat dodelijke aanslagen in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië. Italië werd daarnaast geconfronteerd met de Rode Brigades en men had men de verschrikkelijke aanslag op het treinstation van Bologna - 76 doden - nog op het netvlies. En in Nederland lag de treinkaping van 1979 nog redelijk vers in het geheugen. Het totaal aantal dodelijke slachtoffers van terrorisme in de Europese Gemeenschap vanaf 1980 tot en met 1983 bedroeg meer dan driehonderd.⁴⁰ Ter vergelijking: in de periode 2005-2008 vielen minder dan zestig doden bij aanslagen - waarvan veruit de meeste in juli 2005 in de metro en bus in Londen.

Anders dan in de afgelopen jaren waren Nederlanders in het midden van de jaren tachtig minder bezorgd over terrorisme dan de meeste andere Europeanen. Alleen Luxemburgers waren significant minder bezorgd dan de Nederlanders. Ook toen was de angst voor terrorisme relatief groot in het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Denemarken. Opvallend is dat op het gebied van contraterrorismebeleid juist Luxemburgers en Nederlanders de grootste voorstanders waren voor hardere straffen voor

terroristische activiteiten. Maar liefst driekwart van de Nederlanders was hier voor. Het Europees gemiddelde was destijds 66 procent.⁴¹ In die tijd werd het gebruik van de term 'terrorisme' door de autoriteiten overigens zorgvuldig vermeden. Ondanks de genoemde gewelddadige acties van links-extremisten lieten de BVD en de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) in 1985 in hun rapportages weten dat er van echt terrorisme in Nederland geen sprake was.⁴² Beide diensten bleven spreken van politiek gewelddadig activisme, ook na de enorme schade die RARA aanrichtte en ondanks politieke en maatschappelijke druk. Treffend is het relaas van de President-directeur van de door RARA-acties zwaar getroffen SHV:

Meteen na de eerste brand in oktober 1985 in Duivendrecht hebben we ons tot de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie gewend. Wij hebben hen gevraagd om actief op te treden tegen terreur. [...] Ons probleem is bovendien dat de groeiende terreur op Nederlandse bodem in politiek Den Haag niet leeft. Daarover is nog nooit een debat in het parlement aan gewijd. Daar moet verandering in komen, want terreur knaagt aan de wortels van de democratie. [...] Nu ligt dan in de openbaarheid dat terreur in Nederland loont en dat zal ongetwijfeld nieuwe terreur uitlokken.⁴³

Tot een echt politiek of maatschappelijk debat over wat nu wel of niet tot terreur of terrorisme moet worden gerekend kwam het echter niet. In Den Haag bestond grote overeenstemming over terughoudendheid ten aanzien van 'labelling'. De algemene opinie was dat het gebruik van de term 'terrorist' politiek gewelddadige individuen of groeperingen de grens van het betamelijke over zou kunnen trekken. Binnen een democratie moest er altijd ruimte bestaan voor buitenparlementaire activiteiten. De aanslagen van RARA en de aansluitende beslissing van SHV om haar Zuid-Afrikaanse handel op te schorten gaven echter ruimte aan een debat over de rekbaarheid van het begrip.⁴⁴ Het zou echter tot na '9/11' duren voor het label 'terrorisme' wat vaker en wat 'gemakkelijker' zou worden gebruikt. Tot op heden worden links- en rechts-extremisme door de politiek en beleidsmakers echter nog steeds gezien als politiek gewelddadig activisme, zoals onder meer blijkt uit de huidige discussie rond dierenrechtenactivisme.

Overeenkomsten en verschillen

Feiten en dreigingsniveau

Het historisch bewustzijn van de gemiddelde Nederlander is beperkt. Dit blijkt onder meer uit de Geschiedenismonitor van *de Volkskrant*, het *Historisch Nieuwsblad* en *Andere Tijden*. Voor een test, gebaseerd op de

historische canon voor het basisonderwijs, scoorden de respondenten gemiddeld een 5,2.⁴⁵ Beperkt is ook de historische kennis van terrorisme in Nederland. De treinkapingen zijn misschien nog bij velen bekend, maar het terrorisme en politiek gewelddadig activisme in de jaren tachtig in Nederland lijkt uit beeld te zijn. Op zich is dat eigenlijk maar goed ook. Het zou vervelender zijn als de gewelddadige acties van 1983 en de jaren daaromheen nog steeds op ons netvlies zouden staan. Dat zou veel te veel eer zijn voor de beperkte groep lieden die met geweld aandacht wilden krijgen en beleidsveranderingen wilden afdwingen. Maar in het kader van een vergelijking tussen het beeld van terrorisme toen en nu dient te worden onderstreept dat het midden van de jaren tachtig gewelddadiger was dan de afgelopen jaren en dat dit feit meer bekendheid verdient, al was het maar om het huidige beeld van terrorisme te relativiseren. Het aantal ernstige incidenten met explosieven en brandbommen was destijds hoger dan dat van nu. Sterker nog, in 2008 was er geen enkele aanslag met gewonden of zaakschade van meer dan een miljoen euro. Destijds vielen gelukkig ook weinig gewonden, maar liep de schade in de tientallen miljoenen – overigens in het bijzonder in de tweede helft van de jaren tachtig door de acties van RARA.

De afgelopen jaren zit de ‘schade’ vooral in de kosten voor terrorismebestrijding die sinds ‘9/11’ enorm zijn opgelopen. Dat brengt me bij een lastiger te meten ‘feit’; de dreiging van terrorisme voor de fysieke veiligheid en maatschappelijk rust. Die lijkt, ondanks minder gewelddadigheden, nu een stuk hoger dan destijds en, uitgaande van het afscheidsinterview van de Nationaal Coördinator Terreurbestrijding Joustra, misschien wel hoger dan ooit. Als we de dreiging vergelijken met die van 1983 is de huidige situatie mede bedreigender vanwege de gebruikte methodes. Zelfmoordterrorisme en aanslagen met steeds meer geavanceerde explosieven hebben de letaliteit van aanslagen enorm verhoogd. Voor ‘9/11’ was het aantal terreurdaden met meer dan honderd doden op een paar handen te tellen – denk aan de zelfmoordaanslagen in Libanon, Lockerby, en de aanslag in Oklahoma. Sindsdien is dat aantal drastisch toegenomen en vinden in Irak, Afghanistan en Pakistan met regelmaat dergelijke ‘catastrofale’ aanslagen plaats. De aanslag op de treinen in Madrid heeft laten zien dat zoiets ook in Europa kan gebeuren. Tevens worden met regelmaat aanslagen verijdeld, waaruit blijkt dat bepaalde groeperingen of netwerken plannen in die richting koesteren. De AIVD en de NCTb constateren dat Nederland beslist in beeld is, waarmee deze dreiging ook voor ons land ‘substantieel’ is. In 1983 was de dreiging van een zeer bloedige aanslag een stuk kleiner zo niet totaal afwezig. Dodelijk terroristisch geweld was midden jaren tachtig niet aan de orde en de dodelijke aanslagen door de IRA een paar jaar later waren specifiek en be-

perkt – aanslagen op (vermeende) Britse militairen en de Britse ambassadeur.

Daarmee is nog een ander belangrijk verschil genoemd; beperkte acties tegen specifieke doelen versus bijzonder dodelijke acties tegen algemene doelen (ook wel *soft targets* genoemd). Daarom is de potentiële bedreiging voor de gewone burger nu groter dan destijds. Als je geen investeerder in Zuid-Afrika, speculant, of burgemeester was, was het amper voorstelbaar dat je door terrorisme of politiek gewelddadig activisme werd geraakt. Ook werd destijds niet bedreigd met bloedbaden. Nu is dat wel het geval en komt die dreiging niet alleen uit het buitenland maar wordt die ook geuit door Hofstadgroep-achtige netwerken. De praktijk heeft echter geleerd dat laatstgenoemde groepjes niet in staat, en mogelijk ook niet bereid, waren om woorden in daden om te zetten.

Met het noemen van het voorbeeld van de aanslagen van de IRA komt nog een derde verschil naar voren. Destijds waren er wel buitenlandse terroristische organisaties actief in Nederland, maar niet om aanslagen te plegen tegen Nederland of Nederlanders. Zoals gezegd beperkten de dodelijke IRA-acties zich tot militairen en diplomaten. Nu is Nederland, zoals hierboven al aangegeven, wel in beeld en wel een mogelijk doelwit van buitenlandse jihadistische organisaties en netwerken.

Reacties en angst

Opvallend is dat het verschil tussen '1983' en '2008' wat betreft de dreiging op het eerste gezicht niet correspondeert met het verschil op het gebied van zorg of angst voor terrorisme. Destijds was de dreiging voor de gewone burger vrijwel nihil, maar werd terrorisme gezien als het op twee na grootste sociaaleconomisch probleem van Nederland. Nu is de dreiging groter, maar zijn de gevoelde angst en zorgen lager en staat terrorisme op de tiende plaats op de lijst met 'problemen'. Het is niet eenvoudig om deze verschillen te verklaren. We kunnen na vijftwintig jaar terugblikken op 1983, maar een terugblik op de huidige tijd is niet mogelijk. We zitten er nog middenin. Geconstateerd kan worden dat zowel destijds als nu de zorgen en angst meer corresponderen met de 'feiten' dan met de dreiging. Onderstreept dient te worden dat een paar jaar geleden dit beslist niet het geval was, toen de angst voor terrorisme een historisch hoogtepunt beleefde, ondanks het feit dat Nederland, met uitzondering van de moord op Theo van Gogh, gevrijwaard bleef van terroristische aanslagen of ernstige vormen van politiek gewelddadig activisme. Overigens is onduidelijk in welke mate angst voor terrorisme primair wordt bepaald door incidenten in eigen land. Aangezien terrorisme een wereldwijd verschijnsel is zijn incidenten elders ongetwijfeld ook van invloed op angstgevoelens in eigen land. Maar voor beide periodes geldt dat het ook elders in Europa en de wereld bepaald niet rustig was

op het terrorismefront. Destijds was het aantal doden in Europa als gevolg van terrorisme een stuk hoger dan nu. Dit kan ook een mogelijke verklaring zijn voor het feit dat Nederlanders zich destijds meer zorgen maakten om terrorisme dan anno 2008. Men zou zelfs voorzichtig de aanname kunnen formuleren dat ook voor terrorisme geldt: 'geen woorden maar daden'. Als die daden uitblijven, wordt de dreiging niet gevoeld, althans niet onder het brede publiek.

Tot slot

Dat de veiligheidsdiensten de dreiging wel voelen mag duidelijk zijn uit de recent rapporten van de AIVD en de NCTb. De omschrijving van de huidige situatie getuigt van veel grotere zorgen dan de rapportages en reacties op gewelddadige incidenten uit het midden van de jaren tachtig. Toen bleef men spreken van politiek gewelddadig activisme en was men er meer gerust op dat het geweld – in ieder geval dat van eigen bodem – niet verder zou escaleren. Dat had onder meer te maken met het feit dat linkse gewelddadige activisten geen brede steun kregen binnen hun omgeving en binnenboord werden gehouden door niet-gewelddadige activisten. Mede daarom is er uit linkse hoek geen terrorisme van eigen bodem ontstaan.⁴⁶ Misschien is het nog wat te vroeg om te kunnen stellen dat het in extreem islamistische kringen dezelfde kant opgaat. Vooralsnog lijkt ook in het kamp van extremistische moslims de weerbaarheid ten opzichte van de gewelddadige broeders en zusters te zijn toegenomen en gaat er op dit moment slechts een geringe dreiging uit van zogeheten *home grown* jihadistisch terrorisme.⁴⁷ Het meest recente Dreigingsbeeld Terrorismebestrijding Nederland is dan ook vooral bezorgd over het feit dat Nederland voorlopig op het netvlies staat van internationaal opererende jihadistische netwerken.

Als er in dit hoofdstuk één belangrijk verschil tussen 2008 en 1983 moet worden uitgelicht dan is het dit laatstgenoemde verschil. Anders dan in 1983, toen de dreiging en de feiten bestonden uit specifieke en beperkte politieke gewelddadigheden, is Nederland nu in beeld bij buitenlandse professionele terroristische netwerken die hebben bewezen niet terug te deinzen voor zeer bloedige aanslagen. Dat maakt het terrorisme van vandaag inderdaad een stuk 'enger' dan destijds, want je kunt er ook als gewone burger door worden getroffen. Het is daarom des te meer te hopen dat we in de vijftigste editie van het *Jaarboek Vrede & Veiligheid* over de huidige tijd hetzelfde kunnen zeggen als over het midden van de jaren tachtig, namelijk dat ondanks de dreiging en ondanks aanhoudend politiek gewelddadig activisme, dodelijke aanslagen gelukkig zijn uitgebleven.

Noten

1. Bakker, E. (2006), Differences in terrorist threat perceptions in Europe, in: D. Mahncke & J. Monar (eds.), *International Terrorism: A European Response to a Global Threat?*, Bruxelles: Lang, pp. 47-62, op p. 55.
2. Zie de bespreking van het boek van S. Eikelenboom, *Niet bang om te sterven: Dertig jaar terrorisme in Nederland*, in: *NRC Handelsblad*, 17 augustus (B. de Graaf, Toen terrorisme wat minder eng was).
3. BVD (2001), *Terrorisme aan het begin van de 21^e eeuw. Dreigingsbeeld en positionering BVD*, Den Haag, p. 9.
4. Schans, W. van der & E. Timmerman (2004), De AIVD en de burger. Ervaringen van actievoerders en vreemdelingen, *Justitiële Verkenningen*, 30, 3, pp. 1070-121, op p. 112.
5. Duijvendak zou zelfs de bedenker zijn geweest van de zogenoemde 'breek in maak openbaar'-methode: inbraken in overheidsgebouwen met als doel zo veel mogelijk informatie te vergaren over de opsporingsmethoden van de staat. Zie: Eikelenboom, S. (2007), *Niet bang om te sterven: Dertig jaar terrorisme in Nederland*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam, p. 167.
6. *Elsevier*, 6 augustus 2008 (Wijnand Duyvendak: 'Ik maak me er niet druk om').
7. *NRC Handelsblad*, 13 augustus 2008.
8. Muller, E. (2008), De geschiedenis van terrorisme in Nederland, in: E. Muller, U. Rosenthal & R. de Wijk (red.), *Terrorisme. Studies over terrorisme en terrorismebestrijding*, Deventer: Kluwer, pp. 217-241, op pp. 228-229.
9. Algemeen wordt aangenomen dat er niet één RARA was, maar dat verschillende groepen onder die naam actief zijn geweest. Zie: Eikelenboom (2007), p. 168. Zie ook: Hoekstra, F. (2004), *In dienst van de BVD: Spionage en contraspionage in Nederland*, Amsterdam: Boom, p. 121.
10. *Reformatisch Dagblad*, 7 november 2003 (Duyvendak mentor van terreurgroepen).
11. *De Telegraaf*, 9 augustus 2008 (Duyvendak was RaRa-verdachte).
12. Zie de Utrechtse MA scriptie van: Nimwegen, C. van, 'Van Mena Muria tot Allah Al Akhbar. Geschiedenis van terrorismebestrijding in Nederland 1970-2006', pp. 96-97.
13. Voor een indeling van de verschillende soorten groeperingen op basis van hun doelstellingen, zie: Schmid, A.P. (1988), Politically-motivated violent activists in the Netherlands in the 1980's, in: J. Lodge (ed.), *The Threat of Terrorism*, Brighton: Wheatsheaf, pp. 168 e.v..
14. Eikelenboom (2007), p. 166.
15. Schmid (1988), p. 162.
16. Klerks, P. (1989), *Terreurbestrijding in Nederland 1970-1988*, Amsterdam: Ravijn, p. 222.
17. Schmid (1988).
18. *Ibid.*, p. 162.
19. Bakker, E. (2004), Terrorism in Nederland (1969-2004). Is de dreiging nu groter dan ooit?, in: B. Bomert, Th. van den Hoogen & R.A. Wessel (red.), *Jaarboek Vrede en Veiligheid 2004: Internationale veiligheidsvraagstukken en het Nederlands perspectief*, Nijmegen: CICAM, pp. 179-192.
20. Muller, E. (2003), The Netherlands: structuring the management of terrorist incidents, in: M. van Leeuwen (ed.), *Confronting Terrorism: European Experiences, Threat Perceptions and Policies*, The Hague: Kluwer Law International, pp. 146-163, op p. 151.
21. *De Monitor Racisme & Extremisme* telde maar liefst 173 gewelddadigheden in de maand november 2004 na de moord op Van Gogh, waaron-

- der 36 brandstichtingen, 12 mishandelingen en vier bomaanslagen. Zie: Donselaar, J.G. van & P.R. Rodrigues (2006), *Monitor Racisme & Extremisme. Zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting; Leiden: Universiteit Leiden, Departement Bestuurskunde, p. 28.
22. Tweede Kamer der Staten-Generaal, 29754, Terrorismebestrijding, nr. 140, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 19 december 2008.
  23. Europol (2007), *Eu Terrorism Situation and Trend Report 2006*.
  24. Europol (2008), *Eu Terrorism Situation and Trend Report 2007*.
  25. NCTb (2008), *Veertiende Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN)*, september.
  26. *De Volkskrant*, 14 maart 2008 (Politie houdt vermoedelijke terrorist aan).
  27. Tweede Kamer, 29754, nr. 140.
  28. *Monitor Racisme & Extremisme. Achttende rapportage 2008*, p. 27.
  29. Europol (2008).
  30. *De Pers*, 6 januari 2008 (Dierenactivisten hebben hun zin; ontwikkelaar op de knieën, project Venray gestaakt).
  31. AIVD (2004), *Dierenrechtenactivisme in Nederland. Grenzen tussen vreedzaam en vlammend protest*, p. 25.
  32. *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 79ste vergadering, Debat naar aanleiding van een algemeen overleg op 16 april 2008 over het stopzetten van de ontwikkeling van een bedrijventerrein in Venray na acties van radicale dierenactivisten, 22 april 2008, pp. 5572-5573.
  33. *De Volkskrant*, 8 december 2008 (Geen greep op dierenrechtenactivisten); Bakker, E. (2008), Extreem gewelddadige dierenrechtenactivisten zijn ook terroristen, *CV Koers*, februari, pp. 14-15.
  34. Tweede Kamer, 29754, nr. 138, Brief van de minister van Justitie, 4 december 2008.
  35. NCTb/RVD (2008), *Rapport Kwantitatief onderzoek risicobeleving terrorisme 2008*, p. 2.
  36. *Ibid.*, p. 3.
  37. *Eurobarometer*, nr. 64, januari 2006.
  38. *Eurobarometer*, nr. 69, november 2008.
  39. *Eurobarometer*, nr. 20, 1983, p. 44.
  40. Global Terrorism Database, University of Maryland, op: www.start.umd.edu/data/gtd.
  41. *Eurobarometer*, nr. 19, 1983, pp. 78-79.
  42. Klerks (1989), pp. 94-99.
  43. Muller, E. (1994), *Terrorisme en politieke verantwoordelijkheid*, Arnhem: Gouda Quint, p. 364.
  44. Voor een overzicht van de discussie over definities eind jaren tachtig, zie: Van Nimwegen, pp. 107 e.v..
  45. *De Volkskrant*, 26 maart 2008 (Nederlander heeft weinig kaas gegeten van historie).
  46. *NRC Handelsblad*, 28 april 2000 (G. Mak, Romantiek van baksteen. Geschiedenissen van de 'stadsoorlog').
  47. Vergelijk de recente DTN's van de NCTb waarin de weerbaarheid van moslingemeenschappen en de groeiende rol van gematigden steeds vaker worden genoemd.